

TARMĖ – TAIP PAT MANO GIMTOJI KALBA

LINA HALL, XI KLASĖ, KLAIPĖDOS „ĄŽUOLYNO“
GIMNAZIJA
KONSULTAVO LIETUVIŲ KALBOS MOKYTOJA JOANA
JOVAIŠIENĖ

Tarmė – vienas esminių tautinio tapatumo ženklų, aiškiai nurodančių ją kalbančio asmens kilmę. Daugumos žmonių tautybę, priklausymą tam tikram regionui galima nusakyti vien pasiklausius jų šnekotos. Vis dėlto sparčiai globalėjančiame pasaulyje daugėja besikraustančių iš kaimo į miestą, pamažu natūraliai pamiršamos senosios tradicijos, papročiai, vis rečiau kalbama tarmiškai. Skirtingos šnekotos susilieja ir suvienodėja – žmogus ima kalbėti bendrine lietuvių kalba. Mieste gimę ir augę vaikai tarmiškai šnekant girdi nebent senelius, kai nuvažiuoja į kaimą per vasaros atostogas, šį bei tą apie tarmes sužino lietuvių kalbos pamokose. Jų žinios apsiriboja vienu kitu įdomesniu tarmišku žodžiu. Daugiau tarmiškos šnekotos yra girdėję nebent tik vaikai, lankantys su senąja kultūra susijusius meno būrelius. Tokia situacija apibūdina daugelio šiandienos jaunų žmonių, tarp jų – ir mano, santykį su žemaičių tarme. Taip, gimiau Žemaitijoje, tarmė yra (turėtų būti) mano gimtoji kalba, tačiau iš jos mano kalbėsenoje liko nebent netinkamas bendrinei kalbai kirčiavimas. Žodžius *douna*, *svėists*, *opālis*, *okata*, *babaušis*, *vaikūzā*, *laiduoks* išstarti galiu, mano liežuvis lėtai lankstosi ir jie pasigirsta. Bet prasmė ne visų aiški.

Kalba graži tarmių gausa lygiai taip pat, kaip pasaulis įdomus kalbų įvairove. Kartais pagalvoju, kad norėčiau mokėti kalbėti žemaičių tarme, bet, deja... Tarme mokėti būtina sąlyga – ryšys su tam tikra vietoje, o gyvendamas Klaipėdoje ar kitame didmiestyje tarmiškai šnekėti tikrai nepradėsi.

Viena ryškiausių miesto rykščių – didelis populiariosios kultūros poveikis kasdieniam gyvenimui ir savo prigimtinės tapatybės nesuvokimas. Pavyzdžiui, miestiečiai savo krašto senąją tarmę turbūt girdi tik per Kovo 11-osios, Vasario 16-osios šventes, kitus valstybei svarbių datų minėjimus. Ir tai ne visada.

Kai renginiuose girdžiu sekant žemaitiškas pasakas, pasakojant anekdotus, dainuojant dainas, mano veidą nevalingai nušviečia šypsena. Kodėl? Juk tarmiškai nekalbu, gimiau ir augau mieste, tad,

Kretingos kultūros centro teatro-studijos „Atžalynas“ kojūkininkų trupės aktoriai 2013 m. gegužės 18 d. Vyskupo Motiejaus Valančiaus memorialiniame muziejuje surengtoje dvidešimtoje tradicinėje respublikinėje moksleivių Motiejaus Valančiaus raštų meninio skaitymo šventėje atlieka muzikinį erdvinį veiksma-reginį „Tėkmė“. Aistės Čėsnaitytės nuotraukos

atrodytų, kad tarmė man gali būti visai nemėli. O girdint šią nuostabią tarmę man (ir visiems kitiems, nemokantiems jos) gera. Gera žinoti, kokia lietuvių kalba turtinga, kad kažkada visi šiame krašte taip šnekėjo ir kad ji išliks bent jau kaimo žmogaus gyvenime. O gal ne tik kaimo žmogaus? Manau, kad kol kuria Romualdas Granauskas, Stasys Jonauskas, kol gyvas Viliaus Orvido, Vaclovo Into atminimas, tol žemaičių tarmė bus gyva.

Tarmė po truputį tampa egzotika, tarsi eksponuojamu muziejuje senoviniu daiktu, į kurį galima žiūrėti pro stiklą. Ar tai blogai ir ar reikia su tuo kovoti? Manau, kad ne. Juk net skuodiškis poetas Stasys Jonauskas eilėraštyje „Žemaitiški žodžiai“ yra pasakęs: *Bet suteikia gyvybės kalbai / Net ir tie, kurių nebėra. / Tobuli – uždarytieji kolboj – / Lyg paveiksle Žemaitės skara.*

Tarmė – tai grožis, išskirtinumas, dar labiau skatinantis didžiulius savąja kalba. Dirbtinai bandant ją išsaugoti tai padaryti nepavyks. Kalba gyvuoja tol, kol yra vartojama, o priversti žmogų kalbėti jam nemėli, svetima kalba dar niekam nepavyko. Spaudos draudimo metais stengtasi žmonėms iš atminties išrauti lietuvių kalbą.

(Nukelta į 26 p.)

Žemaitija. Danutės Mukienės nuotrauka

2013 m. gegužės 18 d. Vyskupo Motiejaus Valančiaus memorialiniame muziejuje surengtoje dvidešimtoje tradicinėje respublikinėje moksleivių Motiejaus Valančiaus raštų meninio skaitymo šventėje. Aistės Čėsnaitytės nuotrauka

(Atkelta iš 25 p.)

Tuo laikotarpiu Lietuvoje vyko rusinimo procesas, bet tauta atsilaikė ir iškovojė laisvę savos kalbos žodžiui. Kadangi tarmė, ypač žemaičių, dažnai dėl savo savito žodyno įvardijama kaip atskira kalba, jai galima pritaikyti tą patį principą. Tauta siekia išsaugoti kalbą – tarmę – tada, kai ši jai yra artima, girdima nuo lopšio.

Žinoma, tarmių nykimas – procesas, dėl kurio verta apgailestauti, tačiau kaltų ieškoti neverta, nes jų nėra. Tai yra pasikeitusio gyvenimo būdo pasekmė. Kalba yra tarsi gyvas organizmas, kuris nuolat kinta, vystosi, nestovi vietoje, progresuoja. Kadaisė kasdien vartoti ir būvę įprasti, reikalingi žodžiai tampa atgyvenomis, atgulusiomis į žodynus ir senas knygas amžino miego. Dabar ir Žemaitijoje retai beišgirsi tariant tokius žodžius kaip *kalvarats* (verpimo ratelis), *zeimaris* (pjovimo staklės), *aplouks* (aptvaras). Modernios technologijos ir kiti šiuolaikinio pasaulio atributai yra pasiekę kiekvieną atokesnį kampelį, kaimo žmonės gyvena taip pat, kaip ir miesto, tik jie yra išlaikę šilto bendravimo, svetingumo tradiciją, pamena senąsias šventes, skiria tam daugiau laiko. Tai iš dalies prisideda prie tarmės išlikimo mažesniuose miesteliuose ir kaimeliuose. Vis dėlto reikia paminėti, kad žemaičiai nebėra išlaikę didžiosios dalies įprasto, kasdien vartojamų žodžių žodyno, pavyzdžiui, vietoj žodžių *truoba* (namas), *kvietka* (gėlė), *petelnė* (keptuvė), *žekė* (kojinė) vartoja bendrinės kalbos žodžius, tik kitaip kirčiuojamus, sutrumpintomis galūnėmis ir tarsi mėgdžioja patį tarmės specifinį akcentą. Kitaip tariant, nebekalbama žemaitiškai, o žemaičiuojama.

Mano gimtoji kalba yra... lietuvių kalba, turinti nuostabias tarmes, iš kurių viena – žemaičių – man yra artimesnė už kitas. Nors ir girdžiu ją labai retai, ji man svarbi kaip mano etninės grupės dalis, pamatas. Manau, kad net tuo atveju, jei žemaičių tarmė dėl modernizacijos poveikio savai išnyktų, jos unikalus skambesys išliktų tik plokštelių įrašuose, jis neliks užmarštyje, o bus vis prisimenamas per dainų šventes, kitus renginius, tarp jų ir valstybinius – akimirkomis, svarbiomis visai Lietuvai.

Tarmėje slypi mūsų praeitis, jos pradžia ir pabaiga. Tarmės jau dabar yra mūsų tautinis paveldas, atspindintis ir išreiškiantis lietuvių savitumą. Tai – skambesys, paliečiantis kiekvieno širdį ir priverčiantis pasijusti tikru lietuviu.

2013 metai

KAD GYVIEJI ŠALTINIAI NEIŠSEKTŲ

GRETA ŠMAIŽYTĖ, KLAIPĖDOS „VARPO“
GIMNAZIJA, III KL.
DARBO VADOVĖ LIETUVIŲ KALBOS MOKYTOJA
VITALIJA ZYKIENĖ

Esu klaipėdietė. Nors mano artimųjų šaknys Žemaitijoje – Skuodo ir Seredžiaus apylinkėse, ne šitų kraštų kalbėsenos versmės ugdė mane. Esu miesto kultūros žmogus, vartoju bendrinę lietuvių kalbą. Su slaptu pavydu žiūriu į žmones, mokančius tarmiškai ir nesigėdinčius kalbėti savo šnektą. Man jie atrodo ypatingi, tarsi turėtų kažkokią paslaptį. Nesijaučiu menkesnė, tačiau man skauda, kad mano karta atitolusi nuo gyvųjų kalbos versmių – tarmių, mažai besidomi jomis, kaip ir savo vartojamos kalbos gražumu, turtingumu. Kalbininko J. Balčikonio yra pasakyta, jog „Gerai vaikai tėvų palikimą ne griaua, o didina.“ Kaip atsitiko, kad įgijome „blogų vaikų“ vardą?

Pirmiausia norėčiau stabtelėti prie jau dešimtmečio senumo įvykio: du tūkstančiai antraisiais metais užbaigtas visą šimtą metų trukęs darbas – išleistas paskutinis, dvidešimtas, „Lietuvių kalbos žodyno“ tomas. Sakoma, kad žodyne yra daugiau negu 300 tūkstančiai žodžių. Iš kur jų tiek radosi? Mes juk esame ne daugiamilijoninė tauta, o, anot Vytauto Mačernio, „maža tauta su dideliu žodynu“. Žodyno gyvieji šaltiniai – tarmės, patarmės, šnektos, kurių gausumo požiūriu pranokstame kitas Europos tautas, taip pat senieji raštai. Martyno Mažvydo, Mikalojaus Daukšos, Kristijono Donelaičio, Antano Baranausko, Motiejaus Valančiaus, Žemaitės, Vaižganto ir daugybės kitų įvairių laikotarpių autorių tekstai parašyti tarmiškai arba juose gausu autoriaus gimtosios tarmės bruožų. Galima būtų pasakyti, kad į žodyną sutilpo visa Lietuva, visas margas tarmių raštas. Atsivertęs tarmių žemėlapis nė kiek nesuabejosi tokio pasakymo tikrumu: salos salelės, o jose – dar mažesni ploteliai, žymintys kalbėsenos atskirumą. Ir už Lietuvos ribų tokių salelių esama! Gyvieji kalbos šaltiniai – ne kitaip.

Šiandien kalbininkai su nerimu konstatuoja, jog tarmės nyksta. Kai kuriose žemaičių krašto vietose mažai berasi žmonių, kalbančių gimtąja šnektą. Senieji iškeliavo amžinybėn, o jaunieji „sumodernėjo“ ir bodisi savo tarmės arba jų kalbėjimas labai paveiktas bendrinės kalbos stereotipų. Kalbininkas Aleksandras Girdenis yra rašęs: „atvažiuoji čia, kalbi – ir jautiesi kartais kaip iš muziejiaus atimtas senovinis nebereikalingas rakandas [...] mažai kas bepadedu dainuoti taip, kaip traukdavome tada ir Latiniuose, ir Voveriuose, ir visur visur... O jei ir padeda, tai jau nebe taip ir ne su ta rimtimi ir tyliu džiaugsmu, o veikia su atvira ar slapta pašaipėle. Ateina naujos – netikros ir nerimtos – dainos, plinta visų valkiojami žodžiai bei posakiai ir po truputį nustoja būti savimi, prarandame tai, kas

daro mus nepaprastus ir nepakartojamus bei prasmingus šiame dideliame pasaulyje.“ Tapo norma, jog šiuolaikinis žmogus, visomis išgalėmis besistengiantis būti ypatingas, matomas, savo išskirtinumą sieja ne su kalba, mąstymo būdu, bet su išoriniais, akį pritraukiančiais dalykais. Kartais tarmės pradeda net gėdytis, atseit, tarmiškai kalbantis žmogus yra prasciokas, o šiuolaikiniam žmogui labai svarbu būti kultūringam, moderniam.

Ar ne todėl šiuolaikiniame Lietuvos kaime, juo labiau mieste, neberasime idealiai tarmę mokančio žmogaus, į kurį orientavosi tarmių tyrėjai XX amžiuje? Tarmės pavyzdžiai tuo laikotarpiu būdavo užrašinėjami iš ją labai gerai mokančių žmonių, kuo senesnių, gimusių ir užaugusių toje vietoje, menčiau išsilavinusių arba ir visai neraštingų. Tokių tarmių žinovą dažnai vulgarizuotai mėgsta vaizduoti ir televiziniškai – įvairių šou ir humoro laidų kūrėjai. Tarmiškai kalbantis personažas tokiose laidose parodomas kaip neišprusęs, staciokas, netašytas stuobrys, gyvenantis užkampyje, susirūpinęs vien tuo, ar užteks mėslo dirvoms. Dažnai kaip tarmės atstovas parodomas ir neblavius žmogus, iš išorės žmogaus karikatūrą primenantis tipas. Kita tokių televizijos darbuotojų sukurtų personažų kategorija – jauni žmonės, treniruoti, šturkštūs, kvailokai, vis ieškantys vietos gyvenime ir kur „siemkes“ paglaudyti. Toks nepatrauklus tarmiškai kalbančio žmogaus įvaizdis, aišku, prisidėjo prie tarmių prestižo menkėjimo. Vaikai, paugliai, net suaugusieji, prisiziūrėję tokių laidų, pradeda tyčiotis iš tarmiškai kalbančių žmonių, tarmiškai kalbančius užgauliai įvardydami „kaimas“, „prasciokas“, „mužikas“. Tie žodžiai, įstrigę pasąmonėje, ardo pasitikėjimą, užsispyrimą, atsidavimą savo tarmei, verčia prisitaikyti prie šiuolaikiško pilko ir pikto pasaulio, paminti savo protėvių paveldą.

Tačiau tarmės, pasak žinovų, jau būtų išnykusios, jeigu būtų siejamos su labiausiai neišsilavinusiu, menkiausios kultūros gyventojų sluoksniu. Ar toks kultūros žmogus galėtų atsiminti šimtus dainų, pasakojimų patarlių, priežodžių, mįslių, ar turėtume gausų „Frazeologizmų žodyną“, jeigu tarmių atsto-

2013 m. gegužės 18 d. Vyskupo Motiejaus Valančiaus memorialiniame muziejuje vykusoje dvidešimtojoje tradicinėje respublikinėje moksleivių Motiejaus Valančiaus raštų meninio skaitymo šventėje koncertuoja Platielių meno mokyklos (Plungės r.) moksleiviai. Aistės Česnaitės nuotrauka

vai būtų neišmintingi, neguvasu proto, ar turėtume tiek tarmiškų tekstų, sudėtų į chrestomatiją „Lietuvių kalbos tarmės“, jeigu tie žmonės būtų uždari, nekalbūs tamsuoliai? Taigi nevykėlis ir neišprusęs turbūt yra ne tas, kuris kalba tarmiškai, o tas, kuris nesugeba to žmogaus tinkamai įvertinti ir pagerbti jo už norą ir drąsą būti savimi, atsparumą, išmintį. Tokių žmogų ne tik gerbti derėtų, bet ir vertėtų iš jo imti pavyzdį. Nesakau, kad dabar visi turime pradėti mokytis kalbėti tarmiškai, nors yra ir tokių gražių pavyzdžių. Išmokęs kurią nors tarmę vis tiek netapsi jos tikru atstovu, nes tarmė – visų pirma gimtosios vietos kalba. Ir ne vien kalba. Tai mąstymas, gyvenama, raiška, kaip yra pasakęs kalbininkas profesorius Aleksas Girdevis: „tai savotiškas pasaulio modelis, lyg nepakartojamas langas, per kurį mes žvelgiame į pasaulį.“ Vargu ar tai įmanoma miesto žmogui. Tačiau dabar, tarmių metais, mes turime retą progą pažinti tarmes ir suprasti jų reikšmę. Tik gerai pažinęs ir supratęs gali pradėti ją gerbti. Bus daug konkursų, paminėjimų, tarmiškos kūrybos koncertų, vakarų. Tegu jie nepraslysta pro mūsų akis ir ausis kaip fonas. Tapę aktyviais tų renginių dalyviais,

atidžiais klausytojais, prisidėsime prie tarmių kultūros ir savo kultūringumo puoselėjimo.

Profesorė literatūrologė Viktorija Daujotytė kultūringumą sieja su dora. Šatrijos Raganos apysakos „Senama dvare“ personažas knygnešys Levanarda sako: „kuožna vijną žmogaus priedermi yra ne tik pačiam būti duoram, bet dar ir kitus mokyti ir raginti [...]“. Pakviesti šalia esantį pasigrožėti tarmiška kalba, kuri ne vienam asocijuojasi su nuoširdumu, atvirais santykiais, šiluma, jau nemažas nuopelnas, keičiant požiūrį į tarmes ir jomis kalbančius žmones. Kartu tai ir dorėjimo aktas, žingsnis kultūros link, kuri saugo ir kryžių pakelėje, ir tarmiškai pasakytą žodį. Manychiau, taip pamažu šiuolaikinis jaunas žmogus galėtų įgyti „gero vaiko“ reputaciją. Ir ne tik tarmių metais. Nuolatos. Pavadinčiau tai kalbos ekologizacija. Melioruojant didelius plotus buvo pažeista ekologinė pusiausvyra, pakito kraštovaizdis – daugybė gyvų upeliukų virto neišvaizdžiais grioviais be vardo. Jei leistume sunykti tarmėms, mūsų kalbos upė taptų panaši į kanalą „sukultūrintais“ krantais ir iš gyvųjų šaltinių kenkai atsišviežinantį gaičiu vandeniu.

2013 metai

Žemaitija. Danutės Mukienės nuotrauka